

ZA IZDAVAČA
Ivan Bevc
Nika Strugar Bevc

© za srpsko izdanje

BOOKA

11000 Beograd, Kapetan Mišina 8

office@booka.in

www.booka.in

PRELOM

Bodin Jovanović

DIZAJN KORICA

Jelena Šušnjar

ŠTAMPA

DMD Štamparija

Beograd, 2020.

Tiraž 2000

BOOKA.

Knjiga **127**

MILJENKO JERGOVIĆ
ROD

Copyright © Miljenko Jergović i Fraktura 2013.

Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti
nihi reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene
saglasnosti izdavača.

ROD
MILJENKO JERGOVIĆ

Tamo gdje žive drugi ljudi

predavanje

OTAC, DVA UJAKA I JA išli smo u istu sarajevsku gimnaziju.

Prije Drugoga svjetskog rata, u vrijeme kada su njih trojica upisali tu školu, zvala se Velika gimnazija ili Prva muška realna gimnazija. Nakon rata, u vrijeme kada više nije bilo muških i ženskih škola, nazvana je jednostavno – Prva gimnazija. A 1984, pred moju maturu, škola je i treći put promijenila ime. Tada su je nazvali Heroji i revolucionari prve gimnazije. Ime joj je vraćeno u ratu, kada je opet postala Prva gimnazija.

Iako je od vremena kada je stariji ujak upisao gimnaziju, a bilo je to 1934, prošlo skoro i pedeset godina, interijer je ostao isti. Primjećivala je to moja baka, koja nam je obojici dolazila na roditeljske sastanke. A mlađem ujaku i mome ocu, koji su školu upisali pet-šest godina kasnije, povijest umjetnosti predavao je profesor koji će predavati i meni. Kada je na početku školske godine, u vrijeme kada sam krenuo u drugi razred, stari profesor umro, sva trojica smo mu išli na sprovod.

Od svoga osnivanja, osamdesetih godina devetnaestog stoljeća, bila je to elitna građanska škola. Završio ju je, nakon puno muka, i bosanski književni nobelovac Ivo Andrić, o čemu je kasnije govorio s užasom i nekim gađenjem. Vjerojatno je to i razlog što se Andrićevo ime nije spominjalo na školskim svečanostima, kada bi direktor nabrajao koji su sve uglednici i velikani pohađali gimnaziju. Za mojih školskih dana najznačajnijim uglednicima

poteklim iz naše škole smatralo se komunističke revolucionare, te atentatore na austrougarskoga prestolonasljednika Franju Ferdinanda. Sam Gavrilo Princip, koji je upucao Ferdinanda i njegovu trudnu ženu, nije završio Prvu gimnaziju, jer se preselio u Beograd, ali neki njegovi bliski suradnici jesu.

Profesori su nam često govorili da se trebamo ugledati u te svijetle primjere. Živjeli smo u socijalističkome društvu, u kojemu se do svijetlih primjera osobito držalo. Između ostaloga, i naši roditelji, ujaci i stričevi također su nam, često, isticani kao primjeri žrtve i herojstva.

Eto, recimo, moj otac, koji je bio odličan đak, jedan od boljih u svojoj generaciji. Ali i mlađi ujak, koji će postati svjetski čovjek, predstavnik jugoslavenske metalurške industrije u Sovjetskom Savezu. Često bi se njih dvojice sjetili, pa bi mi ih spomenuli. O starijem ujaku su šutjeli, premda je bio bolji đak od obojice, on nije bio svijetli primjer. Bio je od onih o kojima se šutjelo, a kakvih je bilo u većini jugoslavenskih građanskih obitelji. Bilo je to kao u bajci: barem jedan od trojice sinova nije bio svijetli primjer.

Moj stariji ujak nikada nije dobio ocjenu manju od one najbolje. S prijateljima iz stranih zemalja dopisivao se na latinskome, rješavao je nerješive matematičke probleme, svirao je gitaru i pisao esej o Paulu Valéryju. Na fotografijama je, onako plavokos i plavook, visok i fragilan, izgledao kao mladi aristokrat u romanu Thomasa Manna, koji će umrijeti pred kraj knjige, recimo od meningitisa ili će mu se otvoriti kaverne na plućima, ali ta smrt neće biti obična smrt, nego će u njoj biti sabrana sudbina jedne obitelji ili cijeloga naraštaja. Kažem, tako je izgledao stariji ujak, ali ništa u vezi s njim nije bilo kao u Manna, osim što bih mu rado, kao epitaf na grob koji možda više ne postoji, ispisao riječi s kojima se doktor filozofije Serenus Zeitblom opršta od svoga prijatelja, kompozitora Adriana Leverkühna: „Osamljen čovjek sklapa svoje ruke i govori: neka se Bog smiluje vašim jadnim dušama, prijatelju moj, domovino moja.“

Ali nije baš sasvim izvjesno da znam što je bila domovina moga starijeg ujaka. Izvjesnije je, međutim, da ja domovine nemam. Tako da na kraju i ne znam što bi, zapravo, značio takav epitaf na njegovome nevidljivom grobu.

Evo od čega je bio sastavljen mogući pojam njegove domovine: rodio se u Usori, gradiću u centralnoj Bosni, gdje mu je otac, a moj djed, službovao kao šef željezničke stanice; odrastao je duž pruga koje je sagradila Austro-Ugarska, često mijenjajući prijatelje i kra-jolike; od oca – porijeklom Slovenca – naučio je slovenski jezik, materinji mu je bio hrvatski, ali je njemački progovorio prije slovenskog i hrvatskog. Učio ga je od svoga djeda, a moga pradjeda, visokog željezničarskog činovnika, koji je bio banatski Švabo, rođen u varoši koja se nalazi u današnjoj Rumunjskoj, a školovan u Vršcu, Budimpešti i Beču. I on je sav svoj radni vijek proveo duž bosanskih željezničkih pruga.

Shvaćate, dakle, kako je moj stariji ujak, recimo već i to da se zvao Mladen, jer ako nastavimo bez imena, zbrka će postati prevelika, živio u složenom okruženju i kompliciranoj jezičnoj situaciji. Ali tek ćete vidjeti koliko je bila komplicirana, i kako jezik zna odrediti čovjekovu sudbinu. Naime, Mladenov djed Karlo bio je nacionalno svjestan Nijemac, pa je sa svoje četvero djece sve do smrti govorio isključivo njemački. Nikada im nije uputio nijednu hrvatsku riječ. Sa zetovima svojih kćeri, dvojicom Hrvata i Mladenovim ocem Slovincem, razgovarao je na hrvatskom, bez obzira na to što su sva trojica perfektno govorili njemački. S unucima je govorio na oba jezika, ali tek nakon što bi mu se obratili na njemačkom. Ako bi ga pozdravili na hrvatskom, otata Karlo se pravio da ih ne čuje.

Čudni su, priča se, bili nedjeljni ručkovi kada bi se okupila cijela obitelj. Postojala je stroga jezička procedura, kakve danas, vjerojatno, ima samo u sjedištu Europske Unije, a da se nitko nije upitao zašto tako treba biti. Otati Karlu silno je bilo stalo do njegovoga njemstva, i njegove odabranosti među drugim ljudima, čemu su

se svi drugi morali prilagoditi. Zauzvrat, nitko im, a ponajmanje on, nije branio da budu ono što jesu i da između sebe govore na jezicima koji su im po volji. Otata je volio svoje zetove i nije mu smetalo što nisu Nijemci, ali je, recimo, bio ponosan na njihova građanska zanimanja. Pripadanje željezničarskome cehu za njega je bilo poput pripadanja nekoj tajnoj organizaciji, masonskoj loži, čiji se članovi od drugih ljudi razlikuju po pogledu na svijet, ali i po vlastitoj ulozi u svijetu. Nijemac željezničar sa željezničarom Hrvatom čini bratstvo koje se međusobno bolje razumije nego bilo koji narod unutar sebe. Otata Karlo bio je ljevičar, pa je početkom dvadesetih godina dvadesetog stoljeća bio zaglavio u zatvoru, a onda i izgubio posao, jer je podržao štrajk željezničara. Ne bi to bio skandal da nije bio šef stanice i da nije bio Nijemac među divljim Slavenima, pa je zbog iznevjeravanja svoga nacionalnog i kastinskog položaja oštro kažnjen od kraljevskih vlasti.

Ali u kući se o ideološkim pitanjima nije raspravljalo. Osim ako nekakva ideologija nije i kućni odgoj, po kojemu svi ljudi imaju ista prava, bez obzira na vjeru i imovni status. Siromašna zemljica Bosna, u kojoj je tih dvadesetih i tridesetih godina prošloga stoljeća bilo skoro devedeset posto potpuno nepismenih ljudi, u kojoj bi svako malo zavladale epidemije tifusa i kolere, a endemski sifilis je neprestano harao i prenosio se s koljena na koljeno, kao neka vrsta zle tradicije, takva je Bosna za otatu Karla i njegove ideje bila idealno mjesto za život. Nikada nije poželio vratiti se u Banat, ali ni preseliti se u Beč ili u Njemačku. Iako je bio Nijemac, to je za njega bila strana zemlja. Kada bi ga o tome pitali, mirno je odgovarao kako tamo nikada ne bi mogao živjeti, jer „tamo su drugi ljudi“. Što se mene tiče, do danas nisam čuo za tačniju definiciju onoga što nije domovina.

Ujak Mladen vezao se za svoga djeda više nego drugi njegovi unuci, iako se ne bi reklo da je fizički na njega sličio. Stari je Karlo bio tamnokos, duge sijede brade i nižega stasa, pa je, sudeći po fotografijama, više nalikovao kakvom rumunjskom rabineru, ili

barem židovskome učenjaku, nego Nijemcu. Mladen, pak, svoje nordijski plave oči, visinu i držanje nije naslijedio po majčinoj, njemačkoj liniji, nego naprotiv, po očevoj lozi, slovenskih seljaka iz okolice Tolmina. Dok ih obojicu gledam na blijedim crno-bijelim slikama, zamišljam kako bi izgledali njihovi životi da Mladen nije tako lako učio njemački, da nije volio slušati djeda kako svira violinu, da je sjedio dalje od njega u vrijeme nedjeljnog ručka. Zamišljam što bi bilo da je stari u svome unuku barem malo mrzio Slavena.

U dvorištu zgrade u kojoj su moji živjeli od početka tridesetih nalazila se velika nova aškenaska sinagoga. Svi su je, a ne samo Židovi, zvali Templ. Tu su se Bogu molili oni ljudi koji su, kao i otata Karlo, kao i moj drugi pradjed – Slovenac, po volji cara i kralja Franje Josipa poslom došli u Sarajevo, te se trajno u njemu nastanili. Ranije su, u vrijeme turske vladavine, u našem gradu živjeli Sefardi, španjolski Židovi, dok Aškenaza nije bilo. Bili su uglavnom sirotinja, a bili su i nepovjerljivi prema novome okupatoru, pa došljake nisu htjeli pustiti u svoj hram. Na neki način nisu ni vjerovali kako su i oni Židovi, pa su ih, kao i njihove carske i kraljevske pokrovitelje, nazivali Švabama. Na kraju je morala biti sagrađena još jedna, aškenaska, ili švapska, sinagoga, koju su svi, eto, zvali Templ.

Odmah na početku rata, čim su Nijemci ušli u grad, nekoliko dana prije no što će ustaše preuzeti vlast, svjetina je provalila u sinagogu i sve porazbijala. Nisu to bili ljudi u uniformama, nego neki običan, svakodnevn i sasvim civilni narod. Među napadačima na hram bilo je gradskih besposličara i nasilnika, sitnih lopova i fine gospode, ali bilo je i Roma, onih koji će se, skupa sa sarajevskim Židovima, kroz koji dan naći u transportima za koncentracijske logore.

Moj djed Slovenac, imenom Franjo, gledao je sa svog prozora kako njegov narod razbija Templ. Nona Olga ga je odvlačila u kuću, da ga netko ne vidi, ali on je, bez obzira na strah, ostao na prozoru.

To je bila mjera njegove hrabrosti. Gledao je ljude među kojima je živio u časovima njihova konačnog preobražaja. Najprije će postati razbojnici, potom ubojice, i na kraju mučenici, ratne žrtve.

U vrijeme rušenja sinagoge, njihov sin Mladen išao je u sedmi razred gimnazije. Naučili su ga da nije u redu to što se događa, rekli su mu da je Pavelić divljak, a da je Hitler luđak, koji će na kraju, sigurno, izgubiti rat. Poučili su ga, i njih dvoje, kao i otata Karlo, svemu onome što nam se iz današnje perspektive čini važnim i potrebnim. Ali, naravno, rekli su mu i to da nigdje, ni za živu glavu, ne govori što misli o Hitleru i Paveliću. I neka bježi od onih koji se bune protiv nove, ustaške vlasti. Moji djed i baka, kao i njihovi roditelji, kao i cijela naša familija, shvaćena u najširem smislu te riječi, načelno su bili protiv svakog suprotstavljanja vlastima. Ne može tu čovjek ništa. Nije na nama da mijenjamo državu. Čovjek samo može zaglaviti u zatvoru, i ništa drugo.

Mladenu su rekli i to da se drži što dalje od Ustaške mladeži, neka ne ide na njihove priredbe i okupljanja, a ako ga pitaju o tome, neka kaže kako je po nacionalnom osjećaju Nijemac, nije Hrvat. Tko zna je li ikada ikome morao reći da je Nijemac, ne bi li izbjegao posljedice toga što je Hrvat, ali sigurno mu je znanje njemačkoga i vladanje svim onim lijepim vještinama kojima je obilježena germanska rasa, recimo floretom i violinskim gudačom, pomoglo da ga počnu doživljavati kao nekoga tko nije Hrvat, pa samim time ne može biti ni ustaša.

Nakon što je godinu dana kasnije maturirao, Mladen se spremao da pođe na studij u Zagreb ili u Beč. U Beču smo imali rodbinu, koja i nije bila siromašna, pa bi mogao kod njih živjeti. U Zagrebu bilo bi već malo teže. A htio je studirati šumarstvo, i otata mu je govorio da je ludost živjeti u Bosni, a ne živjeti sa šumama.

Ali onda je iznenada, početkom ljeta 1942, stigao vojni poziv, i to ispisan dvojezično, na njemačkom i na hrvatskom, po pravilima ujedinjene Europe. Jedinica u koju je Mladen pozvan bila je dio Hitlerove vojske, a ne Hrvatskih oružanih snaga, i u nju su

pozivani najizvršnji sarajevski mladići njemačkoga ili austrijskoga porijekla.

U tom su trenutku postojale dvije mogućnosti: ili će se Mladen prijaviti po vojnom pozivu i poći u rat, ili će pobjeći u partizane. Njegovi roditelji, dakle moji djed Franjo i baka Olga, ni trenutka nisu sumnjali da će Hitler izgubiti rat, a da će Pavelić završiti na vješalima. To sam već rekao, ali moram deset puta ponoviti: nikada, nijednoga dana, nijednoga sata u svome životu Franjo nije pomislio da bi mogli pobijediti oni koji su razbijali Templ i odvodili naše židovske susjede. Iako nije bio vjernik, nije dolazilo u obzir da zlo na kraju pobijedi. On nije bio komunist, ali njegov punac, otata Karlo, pomalo jest, a komunisti su i partizani kojima bi Mladen trebao bježati pred njemačkim vojnim pozivom. Ako to učini, on će u svakom pogledu biti na strani pravde.

Znali su to njih dvoje, ali ipak su svoga sina, moga starijeg ujaka, umjesto partizanima, poslali Nijemcima. Računali su da će tamo lakše ostati živ. Bit će nekoliko mjeseci na obuci, a do tada će Hitler već izgubiti rat. Bila je to kriva računica, jer je četrnaest mjeseci kasnije moj stariji ujak poginuo u borbi s partizanima. Njegovoj jedinici to je bila prva bitka, a on je bio prvi i posljednji poginuli. Nekoliko dana kasnije cijela jedinica je, na čelu sa zapovjednikom, prebjegla partizanima. Nakon rata su, u ljeto 1945, četvorica Mladenovih ratnih drugova, obišli njegove roditelje. U tom času oni su bili oslobodilačka vojska, a Franjo i Olga bili su roditelji mrtvog neprijateljskog vojnika. Nakon što joj je poginuo sin, moja baka više nikada nije otišla na misu, nikada se više nije prekrížila, prestala je slaviti Božić i Uskrs. Kada sam je, kao petogodišnji dječak, upitao ima li Boga, odgovorila je:

- Za nekoga ima, za nekoga nema.
- Ima li ga za tebe?
- Nema.
- A ima li ga za mene?
- To moraš sam vidjeti.

Dok mu je unuk ratovao kao njemački vojnik, otata Karlo živio je u svojoj kući na Ilidži, u južnome sarajevskom predgrađu, u koje su noću često provaljivale razne, uglavnom pijane, vojske. Kada bi ustaše kretale u svoje noćne pohode, da ubijaju i pljačkaju po srpskim kućama, otata bi susjede primao u kuću. Znalo bi ih biti i po pedesetak. A kada bi ustaše stigli pred njegova vrata, da izvrše premetačinu, on ih je na kućnome pragu dočekivao onako mrk i bradat, pa bi im na hrvatskome govorio:

– Ovo je njemačka kuća. Tu nećete ući!

I koliko god bili pijani, okrenuli bi se i bez riječi odlazili. Gledao ih je s mržnjom, onim nekim pogledom koji bi sasvim izmijenio njegovu fizionomiju, tako da je tada izgledao kao drugi čovjek. Strašni čovjek. Netko je jednom rekao da sam od njega naslijedio taj pogled.

U aprilu 1945. oslobođeno je Sarajevo. Mjesec ili dva kasnije došli su po otatu Karla da ga vode u logor, iz kojega će zatim, kao i svi njegovi sunarodnjaci, biti deportiran u Njemačku. Do željezničke stanice na Ilidži pješačilo se oko kilometar i pol. Išao je između dvojice partizana, a treći ga je bez prestanka gurkao puščanom cijevi u leđa. Taj ga je poznavao od prije rata, i jako je dobro znao tko je i što je otata Karlo, ali ga je, eto, baš veselilo da ga malo maltretira. Tako je to, u stvari. Nikada ne znaš koga će se, kada i zašto voditi u koncentracijski logor, samo što ljudi rijetko misle o tome da bi se i sami mogli naći među onima koje vode.

Ali kada su stigli na stanicu, pred stočne vagone, kojima su i partizani svoje žrtve transportirali u logore, tamo su se već okupili otatini susjedi Srbi. Rekli su da ih je četiri godine spašavao od ustaša, pa neka je sto puta Nijemac, oni druga Karla ne daju, nego će i oni tamo kamo će i on. Partizani su ih pokušali rastjerati, sijevnuli su i kundaci, bilo je i razbijenih glava, ali što su više udarali, to su ljudi bili tvrdoglaviji.

Tog su dana otatu Karla vratili kući i više nikada nisu došli po njega, premda je bio Nijemac, i bilo mu je suđeno da, skupa s

ostalim jugoslavenskim Nijemcima, ode u Njemačku. Tko zna da li bi živ stigao do tamo, tako da se može reći kako su mu i glavu spasili ljudi kojima je on spašavao glave. Time je, kao u kakvoj pedagoškoj bajci, dobro uzvraceno dobrim. Otata je umro nekoliko godina kasnije, prije desetljeća u kojemu ću biti rođen.

Njegove kćeri nisu u Jugoslaviji tretirane kao Njemice, jer su bile udate za Slavene, ali ni njegov sin jedinac, Rudolf, kojega su svi zvali Nano, osim ukućana i ljubavnica koji su ga zvali Rudi, također nije smatran Nijemcem, i nije odveden u logor. Kojim su kriterijima bili vođeni jugoslavenski komunisti, kada su poslije rata Nijemce slali u logore, i što je, iz njihove perspektive, bilo potrebno da čovjek bude Nijemac? Do dana današnjega ne znam odgovor na ovo pitanje. Naime, naš Nano izgledao je „njemačkije“ od svoga oca, nosio je njegovo prezime i nikada ga nije pohrvatio, niti ga je prilagodio fonološkome pravopisu, imao je biblioteku punu njemačkih knjiga, odlazio je na koncerte klasične glazbe, s prijateljima je govorio njemački, šetao Baščaršijom s rođacima iz Beča i njihovim lijepim prijateljicama, sve samim Austrijankama, a ipak ga, eto, partizani nisu smatrali Nijemcem. Zašto? Vjerojatno zato što su nekim svojim policijskim čulom osjećali kako se njemstvo naše obitelji završava s otatom Karlom, a da je Rudolf indifereentan prema svome porijeklu. Njima je to bilo dovoljno da čovjeka poštede logora, i u tom su smislu komunistički koncentracijski logori bili neusporedivi s njemačkim ili ustaškim logorima.

Mlađi ujak, imenom Dragan, i otac, mobilizirani su po oslobođenju Sarajeva u partizanske jedinice, i borili su se na jednome od najkrvavijih ratišta s kraja rata, negdje kod Karlovca. U rat su otišli kao nesvršeni gimnazijalci, a maturirali su kao demobilizirani partizani. Poslije je ujak upisao metalurgiju, a otac medicinu. Obojica su u svojim strukama postali uspješni i uvaženi članovi društva. I obojica su na svojim srcima i u svojim glavama, a onda i na svojim imenima, u policijskim dosjeima, nosili obiteljske stigme. Ujakova je bio njegov rođeni brat, koji je poginuo kao nje-

mački vojnik, dok je očeva majka, skupa s dvije sestre, bila vrlo aktivna u Ustaškoj mladeži u Sarajevu, pa je nakon rata osuđena na zatvorsku kaznu, dok su joj sestre emigrirale u Argentinu.

Obojica su se učlanili u Savez komunista, i ostali su lojalni članstvu sve do raspada Jugoslavije. Kao i moja majka, koja je u vrijeme bratove pogibije imala tek godinu dana. Međutim, i njoj se, po potrebi, znalo spomenuti to da joj je brat bio na krivoj strani u ratu. Ona se pomalo zbog toga osjećala krivom. Kao i njezin brat. Kao i njezin budući muž, moj otac, zbog svoje majke i tetaka.

Ta je krivnja obilježila njihove živote, i ostala je važan dio njihovih identiteta. Tu krivnju osjećam i kao dio vlastitoga identiteta, premda je sam nikada nisam osjetio, kao što nisam osjetio ni njemstvo svoga pradjeda, otate Karla, a ni slovenstvo svoga djeda, Franje. Moj slučaj je, to danas znam, malo složeniji, jer je moj identitet u velikoj mjeri sastavljen od onoga što – nisam. Možda i više nego od onoga što jesam.

Kada sam u ljeto 1993. napuštao Sarajevo, koje je tada bilo pod opsadom tenkova i topova zločinaca Mladića i Karadžića, a napuštao sam ga u transportnome avionu američke vojske koji je letio za Split i prevezio humanitarnu pomoć i novinare, domaće i strane, imao sam na umu to kako, možda, odlazim zauvijek. Samo sam spašavao živu glavu, ništa više od toga. Majka i otac, svaki za sebe, jer su odavno razvedeni, ostali su u gradu. Padalo mi je na pamet da ih, možda, više nikada neću vidjeti. Ali svejedno, nakon sedamnaest mjeseci rata i opsade, ja sam spašavao svoj život. Činio sam ono što moj stariji ujak nije mogao. Bježao sam iz svoga rata.

Znao sam da idem u Zagreb, u Hrvatsku. Iako je to zemlja moga jezika, iako sam Hrvat, odlazio sam kao što bi otata Karlo išao u Njemačku. Tada to nisam znao. Spašavajući glavu, nisam ni razmišljao o tome da u Hrvatskoj žive „drugi ljudi“, među kojima sam stranac na način na koji je otata u Njemačkoj bio stranac. On nije bio Nijemac čije se njemstvo ogledalo u onima koji nisu bili Nijemci, pa je samo tako i moglo postojati, u svakodnevnom kon-

taktu s drugima, u čudnim jezičkim ceremonijalima nedjeljnih ručkova, u arogantnom odnošenju prema hrvatskim fašistima, kada bi ovi htjeli napraviti premetačinu njegova doma. Moje hrvatstvo bilo je bosansko, ali još više od toga – kuferaško. Kuferasima se nazivalo ljude koji su se u Bosnu doselili u vrijeme cara Franje Josipa, iz različitih dijelova Monarhije. Oni su sa svojim kulturama i jezicima tvorili jedan izvannacionalni identitet, čiji je kulturni supstrat bio jači od njihove narodne pripadnosti. U mome slučaju, ili u slučaju moje obitelji, to znači da smo bosanski Hrvati u čiji su identitet upisani slovenstvo, njemstvo, talijanstvo, te još pokoja nacija bivše Monarhije. Da nije bilo Austro-Ugarske, nikada se ne bih rodio, jer se ni moji roditelji nikada ne bi rodili, jer se ni njihovi roditelji ne bi rodili, a jer se roditelji njihovih roditelja nikada ne bi sreli... U tom smislu moje rođenje je politički projekt.

Našavši se u Hrvatskoj, u zemlji „drugih ljudi“, shvatio sam kako tu mogu provesti cijeli život, mogu biti i sretan, ali nikada neću biti jedan od njih. Kada budem izgovarao mi, to će najčešće biti lažno mi, ono mi od kojega je čovjeka pomalo sram. Zato ću, češće nego – mi, izgovarati zamjenice – ja i oni. O sebi ću govoriti uglavnom ono što ljudi ne vole čuti, ili što sami nikada ne bi rekli, da se ne bi razlikovali od okoline. Svejedno je li razlika u pozitivnome ili u negativnom smislu, ali čim je razlika, čim se čovjek na bilo koji način izdvaja iz svjetine, ona stvara odbojnost.

U vrijeme moga dolaska u Hrvatsku, to je bila etnički vrlo homogena zemlja, s devedesetak posto Hrvata i katolika, u kojoj se većina iznimno neprijateljski odnosila prema svima koji su pripadali nekoj manjini. To je neprijateljstvo bilo u osnovi državne ideologije, ali je bilo određeno i činjenicom što je u zemlji trajao rat i što je trećina njezinoga teritorija bila okupirana. Ulogu okupatora igrala je bivša JNA, a ulogu domaćih izdajnika igrali su pripadnici srpske nacionalne manjine. Međutim, neprijateljima su doživljavani i malobrojni hrvatski muslimani, jer su u to vri-

jeme, u jesen 1993, hrvatske vlasti pokrenule agresiju na muslimanska područja u Bosni i Hercegovini. Izvan nacionalnog koda neprijatelji su, unutar društva, bili još i ateisti, koji su građane podsjećali na četrdeset godina komunističke vladavine, a vjerojatno i na vlastito licemjerje po pitanju vjere u Boga. Dok je takva bila poželjna društvena norma, masovno su ga negirali, a sada kada se vrijeme promijenilo, jednako su masovno pohrlili u crkve.

Pritom, ljudi su uživali u svim tim svojim mržnjama i neprijateljstvima. Ali ni to nije ništa novo: nijedan osjećaj nije tako sveobuhvatan i ispunjavajući kao mržnja i ništa osim mržnje ne može od privatne postati javna i društvena emocija. Devedesetih godina, u vrijeme predsjednika Franje Tuđmana, Hrvatska je doista bila zemlja mržnje. Ta mržnja, uglavnom, nije bila usmjerena prema van, nego prema unutra, prema dijelovima vlastitoga društva, a onda i vlastite kulture, povijesti, identiteta, jezika... U Hrvatskoj se mrzilo i riječi, ako su te riječi zvučale nedovoljno hrvatski. A zvuk je često varao, ili je nedostajalo objekta mržnje, pa su ljudi uživali i u mržnji prema onome što s manjinama i s drugim identitetima nije bilo u vezi.

Čovjek može pronaći niz opravdanja da u takvim vremenima bude dijelom većine. Pogotovo ako je došao iz opkoljenoga grada, ako je tu bez ikoga svoga, materijalno nezbrinut, podstanar, intelektualni proleter... Napokon, Sarajevo su u opsadi i držali pripadnici naroda koji se u Hrvatskoj tada najstrastvenije mrzio. I što bi se onda protivilo razlozima da se uz takvu mržnju i pristane, da se bude socijaliziran i prihvaćen član društvene zajednice i da se, kako je i red, iz faze progonstva pređe u stanje nekakve društvene situiranosti? Ako zaboravimo moralne norme koje bi se tome protivile, a takve su norme uvijek problematične ako o njima govori pojedinac koji je suprotstavljen društvu, ako zaboravimo i to da mržnja također pretpostavlja izvjestan intelektualni i duševni napor – koji nekim ljudima ipak teško pada, onda je doista teško pronaći razlog zbog kojega bi se onaj tko 1993. godine stigne iz

Sarajeva usprotivio vladajućem raspoloženju grada i zemlje u koje je stigao. Nisam toliko tašt da bih se pošto-poto morao razlikovati. I znam kako se iz takve razlike ne rađaju naročito povoljne životne okolnosti.

Dakle, razlog zbog kojega sam svako svoje mi sveo na ja, zbog kojega sam u dugoj sezoni mržnje htio biti izuzetak, premda u tome doista nije bilo nikakvoga, pa ni moralnoga užitka i sladostrašća, ticao se konstitucije moga identiteta, u kojemu je, na različite načine, sudjelovalo i ono što nisam bio, ili čemu nisam pripadao. Moj je pradjed kao banatski Švabo, nastanjen u Sarajevu, hrvatski govorio s puno turcizama, karakterističnih za govor bosanskih muslimana. On je svoje susjede Srbe sakrivao od ustaša ne zato što je bio dobar i požrtvovan čovjek, ili ne primarno zato, nego ih je sakrivao jer su oni bili važan dio njegovoga svijeta, jer kakav bi on bio Švabo, da oni nisu bili Srbi? On vjerojatno i nije znao što to znači biti Nijemac tamo gdje nema Srba (Hrvata, Bosanaca, muslimana, Židova...). Iz njegove, pa onda i iz moje perspektive, u višenacionalnoj zajednici svaka je mržnja samo mržnja. Stoga se moje hrvatstvo supstancijalno jako razlikovalo od hrvatstva ljudi među kojima sam se s dolaskom u Zagreb našao. Pa čak i od hrvatstva mojih prijatelja i poznanika. Naime, dok su oni mržnju odbijali iz intelektualnih i moralnih razloga, ili naprosto iz razloga dobrog kućnog odgoja, ja sam ju odbijao jer me je ugrožavala. Iako sam Hrvat, ugrožavala je Srbina i Bošnjaka (muslimana) u meni.

Moj mlađi ujak, Dragan, koji će kasnije postati slavni metalurg i predstavnik bosanske teške industrije u Sovjetskom Savezu, rođen je u Kaknju, još jednome gradiću u kojemu je moj djed Franjo bio šef željezničke stanice. Kakanj je bio naseljen većinskim muslimanskim stanovništvom, a u vrijeme kada je Dragan krenuo u školu, bio je jedini kršćanin u razredu. Tridesetih godina vjeronauk je bio obavezan u svim školama u Kraljevini Jugoslaviji, tako da se i moj ujak od malih nogu, u neobičnim okolnostima, morao

učiti vjeri u Boga. U vrijeme prvoga sata sva druga djeca otišla su u obližnju džamiju, kod islamskoga vjeroučitelja, a Dragan je ostao sam u razredu, jer nije bilo katoličkoga vjeroučitelja, niti je mjesni župnik, koji ga je po potrebi zamjenjivao, znao da ga u školi čeka jedna krštena ovčica. Tako sam, između četiri bijela zida, ispod školske ploče i fotografije kralja Aleksandra Karađorđevića, moj je ujak osjetio onu ubitačnu i zbunjujuću samoću, od koje i odrasli ljudi bježe, pa se sele iz gradova i zemalja u kojima su manjina, u gradove i zemlje gdje će biti većina.

Ali umjesto da se preseli zajedno s obitelji, ili da pristane da mu sina vjeri u Boga uči mjesni župnik, dok sve njegove razredne prijatelje toj vjeri uči mjesni hodža, Draganov otac a moj djed Franjo rekao je učitelju kako ne želi da se njegovo dijete izdvaja od druge djece, nego neka lijepo, skupa s njima, ide na islamski vjeronauk. Bio je to neobičan roditeljski prohtjev, ali niti je bio protuzakonit, niti je itko imao išta protiv.

Tako je Dragan završio sve četiri godine mekteba, islamske vjerske poduke, pa iako je bio kršten u katoličkoj vjeri, od malih je nogu, i iz prve ruke, poznavao pravila muslimanske molitve. To ga nipošto nije činilo manje onim što je po svome nacionalnom ili vjerskom određenju u životu bio, ali ga je svakako razlikovalo od većine drugih ljudi koji su pripadali istoj vjeri i naciji. S tim da nije toliko važno to što je završio mekteb, nego je važno to što je odgojen u obitelji koja je bila spremna svoje dijete dati u mekteb, jer joj je bilo važno da ne ostane samo između četiri zida, da ne bude uskraćeno za ono što je u toj školi i u toj čaršiji pripadalo svojoj drugoj djeci.

Ali nije razlika u višenacionalnom društvu, naspram društva koje je nacionalno homogenije. Razlika je u odnosu prema različitostima. Možemo uživati u mržnji i od mržnje graditi svoj identitet, a možemo i živjeti bez tog užitka. Ako ne mrzimo, tada se nužno ogledamo u drugome, i tada drugi nužno postaje dio našega identiteta. Otata Karlo je to znao kada mu se nije išlo u Njemačku,

jer su tamo živjeli neki drugi Nijemci. A kako bi on s njima uspostavio komunikaciju, kako bi se s njima razumio, kako bi, osim u otporu i konfliktu, takav Nijemac živio u Njemačkoj?

O pradjedu banatskome Švabi i njegovoj obitelji, o ujaku koji je stradao kao neprijateljski vojnik, o djedu i baki koji su svoga sina u tu vojsku poslali, i o drugim, glavnim i sporednim likovima uz čije sam sudbine odrastao, pisao sam u svojim romanima i pričama. Miješao sam stvarnost i fikciju, dovodio ih u izmišljene životne situacije, oživljavao ih i produžavao im živote. Njihove sudbine sam više puta ispričao u različitim formama i žanrovima. I ovu priču koju sada pričam, u kojoj, na žalost, ne smije biti izmišljanja i nadopisivanja, također sam već nekoliko puta pričao. Ne mogu se od nje odmaknuti i ne mogu svoga ujaka, čiji je grob već odavno nestao u travurini seoskoga groblja, negdje u Slavoniji, pustiti da počiva među milijunima Hitlerovih vojnika. On je dio moga identiteta, grizodušja koje se prenosi iz naraštaja u naraštaj, kao i onoga što unosim u pojam vlastitoga nacionalnog određenja. Ja sam, naime, takav i takav Hrvat, osim što sam takva i takva osoba. Kolektivni identitet, nacionalni pa i vjerski, često nije sav sadržan u nominalnom određenju, u imenu. Često je i biti katolik suprotno masovno prepoznatom pojmu i identitetu katolika.

Vjerovao sam da će, nakon smrti Franje Tuđmana i urušavanja nacionalističke oligarhije u Hrvatskoj, s vremenom blijedjeti razlike između nas i da će moja ozloglašenost među nacionalnom elitom naprosto utonuti u prošlost, razvodniti se, kao što su se, s krajem rata, sve druge mržnje počele razvodnjavati. Konačno, bilo je to vrijeme kada je Hrvatska počela u svoja majčinska njedra primati disidente iz devedesetih, dijeliti im nacionalna odlikovanja i potvrde o uzornome patriotskom držanju. Nacionalistička patetika pretvarala se tako u patetiku kolektivne europeizacije koja je, možda, jednako iritantna, ali uz nju se barem lakše živi. Uz hrvatsku zastavu, sada se po jarbolima vješa zastava Europske Unije. Možda i u tome ima nekoga kolonijalnog podaništva, rasto-

čenog i šizofrenog identiteta, ili se naprosto radi o tome da su ispred svake javne institucije pobodena tri jarbola, pa bi bilo glupo da samo na jednome visi zastava. Naime, jarboli su postavljeni u vrijeme kada je u sredini vješana jugoslavenska, a uz nju hrvatska i partijska zastava. Danas je uz hrvatsku europska, dok je treća najčešće nekakva izmišljena zastava grada ili županije...

Ali naše živote ne određuju zastave. Ono što je do jučer bio barjak mržnje, danas može biti zastava slobode. I obrnuto. Pogledajte samo kako se u nekoliko godina Bushove vladavine temeljito izmijenilo značenje američke zastave. Na jednoj dopisnici, moj stariji ujak pisao je tetki u Sarajevo: „Nedjelja je, slobodan je dan, pusto je taborište, vihori zastava njemačka. Mi smo svoju prodali.“ Iako nije sasvim razumljiv, to je jedini njegov politički iskaz. Tim su se riječima nakon rata mogli tješiti preživjeli članovi obitelji, ali u osnovi ni one puno ne znače. Mi smo ljudi koji baš i ne znaju koja je njihova zastava. Oni koji su to znali, također su znali i to da se pod zastavama najslađe mrzi. Zašto bi ih inače toliko isticali u vrijeme nogometnih prvenstava i olimpijada? Naše će zastave poniziti poražene, više nego što će proslaviti pobjednike. Svi znaju da je tako. Najpoznatija hrvatska navijačka pjesma glasi: „Neka pati koga smeta, Hrvatska je prvak svijeta!“ Zašto bi netko patio jer je Hrvatska prvak svijeta? Čovjek koji si postavlja takva pitanja, vjerojatno i nije supstancijalni Hrvat.

Godinu dana nakon pada nacionalističke vlasti, u vrijeme koalicijske vlasti, predvođene socijaldemokratima Ivice Račana, pred čijim je europejstvom odahnula dušom cijela Europa, a bogme i prvi hrvatski susjedi, bio sam na filmskome festivalu u Istri. Održavan u drevnome utvrđenom gradiću, na vrhu brijega, koji je nekada bio naseljen gotovo isključivo Talijanima koje su, nakon što je Istra pripala Jugoslaviji, komunisti stavili pred izbor – ili da postanu Talijani, ili da ostanu Jugoslaveni, pa su ti ljudi s vrećicama u rukama otišli svojim putem i godinama živjeli po izbjegličkim logorima u Italiji, i zauvijek ostali bez svojih istarskih

domova, taj je, dakle, festival, u takvome gradiću, bio neka vrsta društveno-političkoga, a ne samo kulturnoga, ceremonijala neke nove, antinacionalističke Hrvatske. Naravno, na njega je stigao i novi ministar kulture, kojega su njegovi simpatizeri i pobočnici nazivali „hrvatskim Malrauxom“, a on je takvo tituliranje spremno prihvaćao, budući da je u Hrvatskoj, i općenito u bivšoj Jugoslaviji i na Balkanu, uobičajeno i poželjno svoje prvake i odličnike nazivati po inozemnim veličinama, po Franzu Beckenbaueru, caru Selasiju ili Shakespeareu, to je, zapravo, baš i svejedno. Inače, taj naš ministar, taj hrvatski Malraux, prethodno se bavio leksikografijom, dakle, uglavnom je ljenčario, ili je vodio intelektualne debate po krčmama, nakon što bi pregledao one dvije-tri leksikografske jedinice koje bi mu tog dana stigle na urednički stol. Meni se nije dopao način na koji je vodio ministarstvo pa sam o tome, istina nježno, puno nježnije nego što sam to radio Tuđmanovim nacionalistima, u novinama napisao članak.

I nije mi taj članak padao na pamet, dok sam tog popodneva prilazio stolu za kojim su, u hladu golemoga slavenskog stabla, za kavanskim stolom sjedili režiseri, producenti i intelektualci opće prakse, na čelu s ministrom Malrauxom. Poznao sam te ljude, a bogme i ministra pa sam ih, eto, onako usput, kao i svakoga dana, htio pozdraviti.

– Marš, smeće jedno bosansko, idi tamo odakle si i došao, da te mi ne bi tamo vraćali! – povikao je Malraux.

Nisam se previše naljutio, jer je prethodna noć očito bila radna i naporna, tako da se ministrov mamurluk produžio sve do popodneva. Ali, ipak, zastao sam i dobro se zagledao u slavnoga režisera, koji je u Tuđmanovo vrijeme bio na crnoj listi a filmovi mu se nisu smjeli prikazivati na televiziji. Težak je to bio disident, težak skoro kao Kundera, ako ne i teži. Spustio je pogled i nije progovarao. Morao je pripaziti na ministrov mamurluk, jer je namjeravao ponovo snimati film, a to u Hrvatskoj ne ide bez državnih novaca. Pogled je spustio i producent, mladić koji obećava,

borac protiv svakoga nacionalizma i apologet međunacionalne ljubavi, a poglede su, jedan za drugim, spustili i ostali, odreda disidenti iz Tuđmanovog vremena, sve dok se, nakon što sam predugo tako stajao i čekao, nisam okrenuo, i uz povike hrvatskoga Malrauxa otišao niz taj istarski brežuljak.

Išao sam, i dalje idem, kao sretan čovjek, jer me, za razliku od otate Karla, ne vode dvojica, niti me treći puškom bocka u bubrege. To je, dakle, ta važna nijansa u našim identitetima, zbog koje živimo tu gdje živimo, premda većini ne pripadamo. Sreća nas drži na ovome mjestu, a sreća nas je, u to vjerujem, često koštala života. Pomireni s onim što jesmo, a noseći u sebi i smisao onoga što nismo, mi predstavljamo identitete koji se ne mogu odrediti jednom riječju, pasošem, osobnom iskaznicom, propusnicom... Svjetina zna što je po grbu, zastavi i imenu, pa onda to i skandira, a nama preostaju duga i nejasna objašnjenja, romani, filmovi, izmišljene i stvarne priče, potreba da se posjeti selo u rumunjskome Banatu, gdje više nema Nijemaca, ali gdje je horizont isti kao kada je otata Karlo bio dječak, nama preostaju pusti gradići u Bugarskoj, Ukrajini, Poljskoj, gdje su živjeli ljudi koji su pošli u dim, preostaju nam nejasna sjećanja, osjećaj da smo danas jedno, a sutra drugo, da nam himne i državne granice neprestano izmiču, preostaje nam kajanje, dugo i bolno grizodušje, jer je naš rođeni živio i umro kao neprijatelj, pa smo i sami pomalo neprijatelji, preostaje nam vjera u ono što pod jezikom skrivamo, istina da našega zavičaja više nema, i možda ga nikada nije ni bilo, jer je svaka stopa zemlje za nas tuđina.

STUBLERI

jedan porodični roman

Jeste li sreli Reginu Dragnev?

MOJ PRADJED KARLO STUBLER tamo je u Bosowiczu, u rumunjskome Banatu, po odlasku u Bosnu ostavio starijega brata. U porodičnom sjećanju bratu se izgubilo ime, ali nije njegovoj kćeri: Regina. I Karlo je jednoj svojoj kćeri, drugoj po rođenju, nadjenuo ime Regina. A tako će se zvati i njegova praunuka, moja prva rodica. Na kraju, ime Regina ponijet će i moja majka, kad je po rođenju, svibnja 1942, ni u matičnome uredu ni u crkvi ne htjedoše upisati kao Javorku. Tako je postala Regina Javorka, i zvat će se tim imenima, sve dok joj, dvadesetak godina kasnije, u istome matičnom uredu, ne zapovjede da bira između dva imena, budući da u našem društvu socijalističkom ništa ne smije biti dvosmisleno i dvoimeno, pa tako ni ona. Odlučila se za drugo svoje ime, da je sudbina ne bi zamijenila za neku od brojnih porodičnih Regina.

Zna se i po kome su se sve one tako zvale.

Majka pradjeda Karla i brata mu kojem se ne pamti ime prva se tako zvala. Do nas nije došlo po čemu je ta žena bila izuzetna. Jedino što znamo da je rodila dvojicu sinova, i da je njezino ime do danas živo. Ne znamo po čemu je bila velika i važna ta prva Regina Stubler, ali ju to naše neznanje, porodični i historijski zaborav, vjerojatno čine još većom.

Kći pradjedovog brata bila je starija od svih svojih bosanskih rodica i rođaka. Na neki način, bila im je daleki uzor, jer ju nikada nisu sreli. Iako iz seljačke kuće, istina dobrostojeće i švapske,

Regina je u Temišvaru redovito pohađala gimnaziju, a onda je u vrijeme balkanskih ratova, dok je porađajuće jugoslavenstvo prolijevalo svoju srpsku krv i umiralo od ljepote u svojim hrvatskim snovima i tuberkuloznim groznicama, Regina pošla u Sofiju na studij medicine. Nije tako često bilo, čak ni među banatskim Švabama, ni u Rumunjskoj koju nazivahu Francuskom Balkana, da početkom dvadesetog stoljeća cura sa sela odlazi u daleki grad, na studij medicine.

A možda Sofija u to vrijeme i nije bila tako daleko od Bosowicza. Bilo je i u Bugarskoj puno Nijemaca, pa su, možda, Stubleri u glavnome gradu imali rodbine ili prijatelja, koji će se za Reginu pobrinuti.

Liječnicom je postala malo po završetku Prvoga svjetskog rata.

Zaposlila se i udala za Bugarina o kojem, također, ne znamo ništa, osim da se prezivao Dragnev.

Moj pradjed Karlo Stubler protjeran je 1920, zajedno s obitelji, iz Dubrovnika, gdje je kao visoki željezničarski činovnik sudjelovao u štrajku. Izgubio je posao i završio u „mjestu zavičajnosti“, u Sarajevu, skupa sa ženom i s troje od četvero svoje djece. Sljedećih godina o njihovom će se preživljavanju brinuti sindikati. Dvojica ili trojica sindikalaca, radnika na željeznici, ložača ili mašinovođa, svojim će plaćama pomagati Karla i njegove, i na taj način će mu djeca završavati škole. U ono vrijeme ranoga kapitalizma na Balkanu takvi su bili običaji i tome su služili sindikati.

Poštovalo se i to što je Karlo Nijemac i obrazovan čovjek, djeca mu se bave glazbom i teže nekom boljem životu od djece ložača i mašinovođa. Činjenica da se žrtvovao za radničku stvar, zbog čega su ga iz Dubrovnika i prognali, nije smjela njegovu obitelj pretvoriti u najgoru sirotinju. Možda, zbog brige o mom pradjedu, neko skretničarsko dijete nije moglo nastaviti škole. Ili je pretjerano tako misliti. Dovoljno je reći da su u to vrijeme vjera i ideali bili na cijeni.

Jedna od Karlovih kćeri, i to baš Regina, najprije se zagledala, a onda i udala za Vilka Novaka, sina jednoga od porodičnih sin-

dikalnih povjerenika. Iz njihova će se braka roditi moja tetka Nevenka, koja će, opet, roditi moju rodicu Reginu.

Prije Prvoga svjetskog rata, kao mladi i poletni željezničar, Karlo Stubler obilazio je brata u Bosowiczu. Ali nakon što izgubi posao, a pokazat će se da ga je izgubio zauvijek i bit će bez posla sve do smrti, godinama nakon Drugoga svjetskog rata, više neće odlaziti u rodni kraj. Sva će se komunikacija i s bratom i s ostalom rodbinom odvijati preko pisama, ali će, dijelom, biti vrlo živa, dinamična i na neki način plodotvorna. Kao što bi Židovi iz Amerike slali pisma s fotografijama, sitne memorabilije, pa čak i prave pakete, rodbini po malim i danas bezimenim galicijskim štetlovima, tako su Karlo i njegovi suobraćali s rođacima u Banatu. Tekla je prepiska između Ilidže i Bosowicza, u kojoj se, istina, i nije znalo što je od toga Amerika, a što Galicija, i hoće li se Ilidžanci zaputiti u Banat ili će Banaćani poći na Ilidžu, ali se desetljećima pripremao susret do kojega nikad neće doći.

U Sofiju su rodici Regini Dragnev pisali njezina imenjakinja Regina Novak i rođak Rudi, Rudolf Stubler, Nano iz mog djetinjstva. Pisana na njemačkome jeziku, pisma su razmjenjivana u redovitom dvomjesečnom ritmu, uz posebne čestitke za Božić i Uskrs, i ta se prepiska održala kroz dvadesete, tridesete i početak četrdesetih, sve dok se epistole nisu raspršile pred užasima rata.

Negdje među ostacima porodične pismohrane, u Kasindolskoj, na Ilidži, u porodičnoj kući Novaka i Ceznera, gdje je ostalo najviše od onoga što je pripadalo Stublerima, postojale su, ili još uvijek postoje, trebalo bi to provjeriti, fotografije Regine Dragnev. Uznošita i lijepa, nasmijana kao što i treba biti kada se za rođake slika, ova sofijska doktorica gleda nas sa slike.

Naše porodično zajedništvo, ono što smo bili i što je činilo naš identitet, bilo je, kao i svako drugo zajedništvo kulture, roda ili kućnoga sljemena, zasnovano na iluziji. Dio iluzije bilo je i to da imamo rodicu u Sofiji, i da će nam ona jednom doći ili ćemo mi ići k njoj. Nikada se s njom nismo rukovali, nismo je zagrlili i izljubili.

Nitko Reginu Dragnev nije dodirnuo, osim Karla Stublera. On ju je, djevojčicu, kao mlad željezničar zabavljao ispred naše kuće u Bosowiczu (i ta kuća je iluzija, ni nju nikada nismo vidjeli...). Ispružio bi svoju desnu preko lijeve noge, ona bi mu sjela na potkoljenicu, i onda bi je ljuljao.

Njegova noga je bila konj na kojem je Regina jahala, daleko.

Po završetku rata, već krajem 1945, kada je i zaživjelo to žalosno dozivanje ljudi i njihovih iluzija, Rudolf Stubler je preko Crvenog križa oglasio potragu za svojom i našom rodicom Reginom Dragnev, rođenom Stubler, liječnicom iz Sofije.

Tražit će ju sljedećih dvadeset godina, preko raznih organizacija, naših i stranih, dok god bude onih koji nekoga traže i dok god se na radiostanicama te potrage za nestalima nekom čudnom žanrovskom transformacijom ne pretvore u emisije želja i pozdrava ili u pomorske večeri, ali je neće naći, niti će se ikada išta o njoj doznati. Regina Dragnev u zemlju je propala, pretvorila se u dim i u ništa, pa je lako zamisliti da je ova priča, zapravo, izmišljena i da nije bilo ni onih koji su tražili, ni onih koje se tražilo.

O ovakvim su potragama pisala barem tri pisca: Amos Oz, David Grossman i Ivan Lovrenović. Oz i Grossman pisali su o traganju za rođacima čije su sudbine zamračene u holokaustu, a Lovrenović je pisao o očevima i stričevima koji su, kao vojnici poraženih ili neprijateljskih vojski, prhnuli u ništa u vrijeme pobjedničkog slavlja i velike odmazde. Ali ima nešto zajedničko Ozovim, Grossmanovim i Lovrenovićevim nestalima: oni koji su ih tražili, mogli su tragačima reći tko su i što su bili ti ljudi, jesu li bili žrtve ili su bili agresori, kako će se to jednom u nas govoriti.

Njezin rođak Rudi, moj dragi Nano, s dvije će strepnje tragati za Reginom Dragnev. Prvu će strepnju podijeliti s milijunima Europljana: je li živa, ako jest gdje je, ako nije, zna li se gdje joj je grob? Druga će strepnja biti samo njegova i naša, porodična: tko je, zapravo, bila Regina Dragnev, naša rodica, iz perspektive ratnih

pojbednika, pravde i antifašizma? Naime, koliko god se u tih dvadesetak godina dopisivali, ni Rudi ni ilidžanska Regina nisu ništa znali o njezinim političkim afinitetima. Imala je muža i dvoje djece, radila je u bolnici, brinula se za svoje pacijente, katkad o njima pisala svojim dalekim rođacima, išla je u kazalište, čitala iste knjige kao i oni, sjećala se Bosowicza, raspitivala se o živim i mrtvim rođacima, ali nikada ništa nije rekla, niti su oni njoj govorili, o Hitleru i njemačkome širenju na istok, o komunizmu i o fašizmu, te o svemu drugom što je sada tako važno, ali o čemu se ne pripovijeda u rođaćkim pismima.

Što je mislila i tko je 1941. i 1945. bila naša rodica Regina Dragnev, banatska Njemica, udana za Bugarina. Je li kolaborirala s neprijateljem? To pitanje je u mom Nani stvaralo nelagodu, ali svejedno nije odustajao. Nije bio hrabar čovjek, plašio se da mu ne banu jednoga dana na vrata i ne priupitaju ga zašto traži tu ženu i planira li, možda, s njom pokrenuti nekakvu kontrarevoluciju, ali što je drugo mogao kada je to traženje postalo važan dio njegova i našeg porodičnog identiteta. Njemu je bilo važno da nađe rodicu, a nama je danas važno znati tko je bila Regina Dragnev. To će nas vječno neznanje pratiti dok budemo živjeli. Toliko dugo će još trajati i Drugi svjetski rat.

Moj pradjed Karlo Stubler nije se raspitivao o bratu. Odveli su ga iz Bosowicza 1945. i nisu ga više vratili. Karla su na Ilidži spasilili njegovi dobri komšije Srbi, jer je i on njih spašavao od ustaša. Zatvorio bi ih u svoju kuću, i stao na prag, a ustaše su bili kukavice i nisu se usudili udariti na Nijemca, pa makar i takvog, nejakog.

Nije se raspitivao o rodbini u Bosowiczu. Nitko nije preostao: prhnuli su 1945, pretvorili se u praznu, bezrječnu i pustu misao, u nešto o čemu se za Karlova života, a ni mnogo kasnije, neće govoriti. Za razliku od židovskih sudbina, njemačke su neizgovorive. To je tako i tako je za mog pradjeda Karla Stublera moralo biti. U kući je sa svojima govorio njemački, ali je o Nijemcima šutio. Od šutnje je sagradio spomenik, jednu malu kulu babilonsku.

Njegov sin Rudolf Stubler često je putovao Europom, ali nije bio u Bosowiczu. Gdje god bi došao, u koji god grad, ušao bi u telefonsku govornicu pa bi listao onaj debeli, lancem privezani imenik. Govorilo se da to Nano čini iz zabave. Prezime Stubler nije često, pa tako od duga vremena traži Stublere. Tako se govorilo.

Meni se čini da je u telefonskim imenicima Beča, Pariza, Berlina, Rima, Lenjingrada i Moskve, Budimpešte, Praga, Amsterdama i Madrida tražio samo Reginu Dragnev. Ali to se više nije dalo izgovoriti, jer nije bilo onoga tko bi mogao čuti i tko bi shvatio smisao ove duge potrage.